

A török-mongol α -féle hangok fejlődése a csuvasban.

Nincsen olyan tagja a török-mongol nyelvcsoportnak, mely mai állapotában a kezdődő nyelvtörténeti kutatásoknak oly sokat ígérne, mint a csuvas. Látták ezt már régen a kutatók; SCHOTT,* de különösen a török nyelvtudomány első igazi művelője, БӨНТИНГК, a körülményekhez képest mindig igyekeznek felhasználni a csuvas nyújtotta tanulságokat.

A múlt század utolsó évtizedeiben, a török hangtörténeti kutatások sajnálatos hátramaradásával, nem volt semmi érdeklődés a csuvas iránt. 1898-ban jelent meg AŞMARINNAK — sajnos, nagyon gyenge (mondhatnánk semmi) nyelvtudományi iskolázottsággal készült műve a Материалы для изслѣдованія чувашскаго языка, 1902-ben GRÖNBECH műve (Forstudier til tyrkisk lydhistorie) s 1905-ben GOMBOCZ Z. értekezése a rotacizmusról és lambdacizmusról az altaji nyelvekben (NyK. 35). Fontos kiegészítésül meg kell említenem GOMBOCZ ZOLTÁN legújabb munkáját (Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, Helsingfors, 1912), mely többek közt a csuvas hangtörténet eddigi eredményeinek tökéletes összefoglalását is tartalmazza. Ez eredmények jó része GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL származik, ki nagy sikerrel alkalmazta a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavainak tanúságait a török (főleg a csuvas) hangtörténetre.

Mindezek a munkák — legalább is a mai kutatás szerény körülményeihez képest — igyekeztek előtérbe állítani a csuvas nyelvet, s ma már valóban nagyon valószínűnek látszik, hogy

*) De lingua Tschuwachorum. Dissertatio. Berlin. Francia nyelv: La langue des Tschouwaches, Paris, 1876.

török-mongol nyelvtörténeti kérdéseknél, a mi a törökséget illeti, annyi fontosság illeti meg a csuvast és jakutot*) külön-külön, mint a többi köztörök nyelveket összevéve. Nyelvtörténeti tekintetben a köktörök feliratok jelentősége a csuvas mellett alig valami.

A csuvas hangtörténet egyik legérdekesebb fejezete az a-féle hangok fejlődése, első sorban (csaknem kizárólag) a két főcsoporté: köztör. *a* ~ csuv. *y* és köztör. *a* ~ csuv. *i*. Van még egy nagy csoport, a köztör. *a* ~ csuv. *a*, mely azonban nem érdemel semmi figyelmet.

Már RADLOFFnak nagy fejtörést okoztak ezek a hangok. Azt hiszem, éppen ezek voltak azok, a melyek őt a következő — egyébként nem túlságosan világos — kijelentésre bírták (Phonetik, 88. l.): «Die Vocalübergänge sind in dieser Sprache (d. i. im Tschuwaschischen) so schwankend, dass ich nicht im Stande war, die tschuwaschischen Vocale der Stammsilbe mit den entsprechenden türkischen tabellarisch zusammenzustellen.»

Ha azonban a táblázatos összeállítás nem sikerült is, a magyarázattal mégsem marad adós RADLOFF. Ilyenképpen fejtí meg a jelenséget (megjegyzem, hogy lehetőleg híven követem a RADLOFF terminológiáját):

«A csuvasban a tatár *a* helyett fellépő *i*, *u*, *a* vokálisok világosan mutatják, hogy a csuvas a tatár szavakat különböző korszakokban vette magába. I. korszak: *i* mutatkozik az *a* helyett; a szók nagyon megcsontított formában kerülnek át. II. korszak: *u* az *a* helyett. Ebben a korszakban már oly sok török szót átvettek a csuvasok, hogy a tatár hangok helyes felfogását mindinkább begyakorolták (ipsissima verba), ezért a szavakat kevésbé csontkítják meg. III. korszak: csuv. *a* = tat. *a*. A csuvasok már annyira eltörökösödtek, hogy egész könnyen fogják fel a török hangokat; így aztán a török szavakat éppen úgy veszik át, mint a hogyan azt a tatárok kimondják.»

Ezt, a nyelvtörténet elveinek teljes ismeretlenségével készült magyarázat-kísérletet nem kell czáfolni. Mint hisztorikum azonban becses tanulság arra nézve, hogy milyen irányban haladt eddig a török nyelvtörténeti kutatás.

AŠMARIN éppen hogy megemlíti a jelenséget. Módszerére

*) A jakutról még kevesebbet tudunk, mint a csuvasról.

jellemző, hogy míg először azt keresi, hogy a köztörök *a*-nak milyen hangok felelnek meg a csuvasban (Материалы 61. l.), mindjárt utána az következik, hogy a csuvas *a*-nak milyen hangok felelnek meg «a tatár és török nyelvekben és a finn dialektusokban.»

Bár siker nélkül, de ügyes feltevással próbálta megoldani a kérdést GRÖNBECH a Forstudier 29. szakaszában (vö. KSz. IV. 118), a mely szerint az *a* > *i* változást egy következő *u* okozta volna. Válasszunk ki a csuvas szótárból tíz alkalmas példát, hogy sikerül rajtuk a feltevést bebizonyítani (PAASONEN 18, 19. l.):

1. *ijt* 'kérdezni, kérni'. kazB. *ajt* 'aussagen, aussprechen' | alt. kirg. etc. R. *ait* 'sagen, sprechen' | jak. *yjyt* 'fragen'.

2. *ixra* 'vad foghagyma'.

3. *ilyan* 'megátkozni' | tel. altR. *alka* 'segnen' | kojb. etc. R. *alya*- id. | jak. *alyā*- id.

4. *ilttän* 'arany' | kaz. *altän* id. | köztör. *altun* id.

5. *ira* 'horony, fánecz' (пазь) | kazV. *ir* 'пазить', *iršau* 'пазь' | kazO. *irma* 'голбить пазь', *irmau* 'пазь въ столбы' | tel. barR. *ir* 'in fugen arbeiten'.

6. *iran* 'holnap' | ? vö. *ir* 'reggel, korán'; inkább: oszm. *jarän* 'holnap'.

7. *iraš* 'rozs' | kaz. *arəš* id. | PAASONEN felhossa az orosz *рожь*-t is. Azt hiszem azonban, hogy nem a csuvas magyarázatául.

8. *irə* 'jó' | köztör. *arū* 'rein, gut, heilig'.

9. *iryan* 'sovány' | kaz. *arek* 'mager'.

10. *irza* 'hársfakéregből összevarrt kerek vagy négyszögletes kosár'; vö. *ar, pza* 'láda, szekrény' | kaz. *üržä*.

Látjuk, hogy a példákban alig van olyan, a melyben sok kétségünk lehetne az iránt, hogy az *i* eredeti *a*-nak felel meg. A 4. és 8. példát meg lehet a GRÖNBECH föltevésével magyarázni, a többi példákban azonban, ha sikerülne is mindegyikbe egy második szótagbeli *u*-t belemagyarázni (a mit semmiképpen sem hiszek), akkor sem volna valószínű a megfejtés. Teljesen jogosult, talán enyhe is GOMBOCZ ZOLTÁN ítélete GRÖNBECH feltevéséről (BTürkL. 139): «az összes idetartozó esetek semmi esetre sem oldhatók meg ezzel a feltevással».

Tüzetesen átvizsgálva az idetartozó eseteket, arra az ered-

ményre jutottam, hogy a kérdésre a török nyelvek (sem a köztörök, sem a jakut) nem tudnak feleletet adni. Maradt tehát még egy egyszerű és természetes megoldás: a mongol-mandzsú nyelvekhez fordulni segítségért. Egyik előbbi dolgozatomban*) sikerült az oszmánlinak egy jelenségét a mongol-mandzsú nyelvek segítségével megfejtennem. Mennyivel inkább sikerülhet ez a csuvasnál, a mely a konzonantizmus terén oly bámulatos egyezéseket mutat a mongol-mandzsú nyelvcsoporthal. Éppenséggel nem lehetetlen, sőt nagyon valószínű a gondolat, hogy a vokalizmusban is fogunk találni ilyenféle párhuzamokat és törvényszerűségeket.

A magyar nyelv bolgár-török (= ócsuvas) jövevényszavai kétségtelen bizonyossággal mutatják, hogy abban az időben, mikor a magyarok a csuvasok őseivel érintkeztek, az $*a > i$ változás már végbe ment a csuvasban, az $*a > y$ változás pedig még nem. Vö. Gomb. BTürkL. 138. kk. Az előbbi változásra tehát tetszés szerint válogathatjuk a példákat a csuvas szótárból, az utóbbinál azonban vigyáznunk kell, mert a csuvasban tudvalevőleg töméntelen köztörök jövevényszó van, a melyek már az $*a > y$ változáson éppúgy átmentek, mint a csuvas nyelv eredeti elemei. A régiséget jelölő kritériumul bizvást elfogadjuk a rotacizmust és lambdacizmust.

Mindezt meggondolva három szó ötlött először a szemembe:

1. csuv. *ššul* 'kő' | köztör. *taš* id. | mong. *čilagun* id.
2. csuv. *šštān* 'arany' | köztör. *altun* id. | mong. *altan* id.
3. csuv. *ššā* 'jó' | köztör. *arū* 'jó, szép, szent' | mong. *arigun* 'tisza, szent'.

Tehát: I. csuv. $i \sim$ mong. a (\sim köztör. a); II. csuv. $y \sim$ mong. i (\sim köztör. a).

Ez még nagyon kevés, de az kétségtelen, hogy a törvény az idézett három példán belül abszolút biztos; annyira, hogy ezen a nyomon bátran kutathatunk tovább.

Vegyük sorra tehát az eseteket.

*) Egy török-mongol hangtörvény. NyK. 41 : 401.

1. Köztör. *a* ~ csuv. *i* ~ mong. *a*.

1. köztör. *altân* | köktör. *altun* 'arany' | ujrADL. *altun* id. || jakBÖHTL. *altan* 'Kupfer'; *altan ot* '(Kupfergras) besondere Art Gras; gelbe Blumen' < mong.

~ csuvPAAS. *ilttân* 'arany'

~ mongSCHM. (13a) *altan* 'das Gold' | burjPODG. *altan* id. || tungCASTR. *altan* id. || mandzsuZACH. (162) *ulden* 'утренняя заря, свѣтъ предъ разсвѣтомъ, прежде очертанія горизонта горъ'; (79) *elden* 'свѣтъ, лучъ солнца, сiяние, блескъ, глянecъ, свѣтило'; (80) *elde-mbi* 'свѣтитъ, сiяетъ, блеститъ, блистаетъ, лоснится'; (80) *elde-mbumbi* 'освѣщаю, озаряю свѣтомъ, просiяваю, проявляюсь, прославляю (свой родъ), бываю освѣщенъ, озаренъ свѣтомъ, прославленъ и пр. нисходитъ свѣтъ съ высоты, призираю съ высоты'.

A mandzsu alakok idevonása sem alaktani, sem jelentés-tani tekintetben nem lehetetlen. Különösen figyelembe veendő a jakut 'réz' jelentés és a mandzsu *ulden* alak.

2. köztör. *arū* | ujrADL. *arīk* 'rein, schön, ehrlich, tugendhaft, genau' | sor, szag. oszm. csag. ujrADL. *ari-* 'sich reinigen, rein werden, sich rein halten, sauber sein, gesund werden, genesen' | alt. tel. kaz. krm. kúnRADL. *arū* 'rein, gut, heilig, leer, gesund' || ? jakBÖHTL. *irās* 'rein, sauber; Reinheit, Sauberkeit'; *irāstā*, *irāstibīn* 'reinigen'; *irāstīk* 'rein'.

~ csuvPAAS. *irē* 'jó'.

~ mongKow. (I. 144) *arigun* 'pur, net, propre, clair, se-rein, chaste, intègre, innocent, vertueux, pudique, véridique, honnête, saint, immatériel, impérissable'; SCHM. (14, c) *arigun* 'rein, heilig, immateriel' | burjPODG. *arūn* id. || tungCASTR. *ari-wun*, *arun* 'rein'.

3. köztör. *jak-* | köktörТНОМЪ. *jaγuk* 'près' | ujrR. *jak-* 'nahe kommen'; *jaγu-* id.; *jaγin* 'nah'; *javuk* id. | kúnKUVUN *yaok* 'prope' | tarRADL. *đak* 'nahe kommen' | kojBCASTR. *tagan*, *đagan* | urjKAT. *čok* 'близко, близкій' | tar. alt. leb. kún, bar. kaz. ujr. csag. kturRADL. *jak-* 'nahe kommen, sich an etwas machen, gefallen, ähneln, angenehm sein, angreifen, beschuldigen, einreiben, anschmieren (kaz.), die Haut auf die Scha-

manentrommel spannen (alt. leb.) | bar. tob. kaz. csag. kturRADL. *jak* 'die Seite, etc.' | tar. krm. kaz. csag. oszmRADL. *jak*- 'anzünden': oszm. *mum jakmak* 'ein Licht anzünden'.

~ csuvAnMUNK. *šivex* | csuvVirjMUNK. *šux* 'közel' | csuvZOL. СЫВЫХ, СЫВЫХРЫ, СЪУХ, СЪУХРЫ 'близко, близкий'; СЫВЫХЛАН- 'приближаться'; РААС. *šivəx* 'közel'.

~ mongKow. *daγan* 'près, à'; *daγu* 'nebeneinander, in gleicher Richtung, parallel'; Kow. (II. 603) *naγan* 'de ce côté-ci'; *naγaγor* 'de ce côté, etc.'; *naγagu* 'coller, joindre en collant'; SCHM. (80, b) *naγagu* 'kleben, клеить'; *naγamdagu* 'zusammenkleben, aneinanderkleben'.

Az alakok egy részét összeállította GOMBOCZ ZOLTÁN (NyK. 35:268). Új az *n*-es mongol alakok egyeztetése, a melyek jelentéstani tekintetben tökéletesen megfelelnek s mint dublettek (a melyekkel a mongol nyelvtörténet sajátos alakulása folytán első sorban számolnunk kell — erről máskor), azt hiszem, hangtani tekintetben sem esnek kifogás alá (vö. GOMBOCZ, NyK. 35:280, 281).

Merészebb a köztör. *jak*- 'gyújtani' idevonása. Nekem talán sohasem jutott volna eszembe ez az egyeztetés, ha az indogermán nyelvtudomány teljesen azonos esete fel nem hívja rá a figyelmet. Vö. PRELLWITZ: Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. II. Aufl. Göttingen, 1905: «*ἄπτω* 'knüpfen an, fasse an, stecke an, entzünde', *ἄπτρα* 'Docht', *ἀπτήριον* 'Docht in der Lampe', *ἀφή* 'Berührung', *ἀφάω* 'berühren', *ἀφάσσω* 'streicheln': lat. *apio* 'knüpfen an', *apiscor*, *adipiscor* 'erreiche', ai. *āp*, ab. *ap* 'erreichen'? Ist *ἄπτω* 'zündet an' ein besonderes Wort?» PASSOW: Handwörterbuch d. griech. Sprache. V. Aufl. Leipzig, 1841: «*ἄπτω* 1. heften, 2. anzünden, anstecken, insofern dies durch Berührung des Feuers geschieht. *ἄπτειν* *λίχρον* 'eine Leuchte anzünden'».

A török és mongol jelentésbeli eltérést illetőleg vö. éppen a görög *ἄπτω* 'anknüpfen, anfassen, anstecken', *συνάπτειν*, *προσάπτειν* 'kleben'. Ebben a tekintetben különben a kiemelt kazáni és szibériai török jelentések minden kétséget eloszlatnak.

Végül az *n*-es mongol alakokra vonatkozólag szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mindazon hangok közül, melyek a mongol-mandzsú nyelvekben a szókezdő köztörök *j* (> *ǰ'*)-nek

megfelelnek (vö. GOMBOCZ, NyK. 35 : 280), valószínűleg csak az *n*- és *d*-t tarthatjuk eredeti mongol-mandzsú fejlődésnek*) s a dubletteket különböző dialektusokból való alakok elterjedésével magyarázhatjuk. Hogy esetleg a két hangnak nem ugyanazon, hanem két különböző «alapnyelvi» hang felelt-e meg, azt egyelőre nem igen tudnám megmondani. A *j*-s, *ʒ*-s és *ʃ*-s mongol-mandzsú alakokat legvalószínűbben a törökségből való későbbi átvételeknek magyarázhatjuk (akár különböző korokból, akár különböző dialektusokból). Szókezdő *ʃ*-je miatt nem vehettem figyelembe például a köztörök *jaz*-, csuvas *šir*- 'írni' megfelelőjét, a mongol *širu*-t ('tírer une ligne, peindre, dessiner; calculer'), mely megállapításomnak világosan ellentmond. Vö. ezzel szemben mandzsú *niru*- 'malen', tunguz *neru*- 'írni' (ne zavarjon bennünket a tunguz-mandzsú alakok vokalizmusa, a melyben egyelőre lehetetlen észrevenni valamelyes törvénytisztítást).

4. köztör. *ajjir* | köktör THOMS. *adʒir* 'hengst' | ujj. oszm. kaz. kirg. telRADL. *aiʒir* id. | kojbcASTR. sorRADL. *askir* id. | karCASTR. *āskar, āsker* id. | sagRADL. *aksir* id. || jakBÖHTL. *atir* 'hengst'; in Verbindung mit anderen Tiernamen: uncastrirtes Männchen.

~ csuvANMUNK. *ejer*; csuvVirjMUNK. *ije* 'esödör'.

~ mongKOW. *aširya* 'étalon; le mâle de plusieurs animaux' | burjCASTR. *azerga, azarga* id. || mandzsúGAB. *aširyan, aširgan* 'hengst, männliches Tier' | tungSolw. *adiryra morin* 'жеребець' | tungAmGERST. *adürga*.

Összevetette GOMBOCZ Z. NyK. 35 : 272—3.

5. köztör. *tai* 'ein junges pferd, das füllen, das einjährige pferd, d. h. im zweiten frühlinge' || jakBÖHTL. *tij* 'ein füllen im zweiten jahre'.

~ csuvVERCH. *tija*; An. *tija*; ZOLOTN. *tigá, tiga* 'жеребе-нокъ'; PAAS. *tija* id. (vö. magy. *csikó*).

*) E dolgozatom megírásakor még nem volt ismeretes előttem a tör. *j* ~ mong. *š, s* megfelelés, melyet «Die türkisch-mongolische Hypothese» cz. cikkemben (Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Gesellsch. 66 : 549—576) pár szóval érintettem (553. l.) s a melyet legközelebb bővebben ki fogok fejteni.

~ mongKow. *daɣa* 'un poulain de deux à cinq ans' | kalmPALL. *daagan* 'equus caballus biennis' || mandzsuZACH. *daɣan* 'жеребенокъ — подростокъ отъ 2 до 5 лѣтъ'.

A kalmük alaknak alakra is, jelentésre is pontos megfelelője volna a török *jabaɣan*. Gyanusnak látszik ez az egyezés a végzet hasonlósága miatt; tudvalevő, hogy a mongol főnévi végzetek a törökben nem fordulnak elő. Van egy másik nehézség is. Az t. i. hogy a kalmük *daagan*-ban nem *b* esett ki a két vokális közül, hanem *g*. Ezt bizonyítja a KOWALEWSKIJBől idézett mongol alak, de még jobban a csuvas alakok, melyeknek összetartozása a rövidebb mongol alakokkal kétségtelen.

Vö. ZOLOTNICKIJ 81, GOMBOCZ Z. NyK. 35 : 278.

6. köztör. *talki-* | kaz. alt. tel. sorRADL. *talki* 'das Leder weich reiben, gerben, Hanf brechen' | kir. kazRADL. *talki* 'Instrument zum Gerben des Leders, das Gerben'.

~ csuVPAAS. *tilä* 'tiló'; *tilla-* 'tilolni'.

~ mongSCHM. (356, b) *siɣalɣu* 'Hanf oder Flachs brechen oder von den Holzigen Teilen ablösen' (*iɣa > ä > a*).*)

7. köztör. *kaz-* | tar. csag. oszm. kirg. azerbRADL. *kaz-* | tel. alt. sor, leb. szoj. szag. kacs. *kas-* | kaz. oszm. *kazi-* 'graben, ausgraben, aushöhlen, ausmeisseln, behauen, abkratzen, abschaben, glatt feilen' | jakBÖHTL. *ɣas-* 'graben, hervorgaben'.

~ csuVPAAS. *ɣir-* 'vakarni, kaparni, скоблить, грести лопатою; ZOL. 100. скоблить; стричь, брить'.

~ mongSCHM. *ɣaru-* 'weggraben, wegkratzen, schaben, ebnen' | burjCASTR. *ɣarul* 'Schabeiseninstrument'.

A köztörök és mongol alakokat összevetette GOMBOCZ Z. NyK. 35:254. PAASONEN a csuvas alakot a kaz. *kär-* 'abschaben, abkratzen'-nel veti össze, a mely a kazániban mindenesetre csuvas jövevényt sző. A szó *r*-es alakja megvan a jakutban is: *ɣarii-*, *ɣorui-* 'aufwühlen, pflügen, wegschaufeln', mely szintén jövevényt sző (l. GOMBOCZ id. h.).

8. ótör. **jarlik* 'bogyó'.

~ csuVPAAS. *širlu* 'bogyó; beere, gartenerdbeere'; *širlu*

*) Vö. RAMST.: Das Schriftmong. u. d. Urga Mundart. 22. o.: *iga > iä, ä*.

'kipréselt és aztán megszáritott bogyókásából készített papiros-vékonyosságú nyalánkság'.

? ~ mongSCHM. (83, a) *narsu* 'die Blaubeere, Heidelbeere'; Kow. (II. 625) *narsu* 'airelle veinée (vaccinium uliginosum), airelle anguleuse (vaccinium myrtillus)'.

A mongol és csuvas alakok összetartozása valószínű, ezekből feltehetjük a fenti ótörök alakot. Hogy az ócsuvas **šidlär*, továbbá kazBÁL. *jiläk* 'bogyó', baskKATAR. *jeläk* id., misPAAS. *žiläk*, alt. tel. kún *jiläk*, leb. *jigläk*, kondVERB. *jestek*, abakVERB. *jistek*, koibKATAN. *čestäk* hogyan függenek össze a kikövetkeztetett ótörök alakokkal, azt egyelőre nem tudom megmondani. Mind-ezen alakok szabályos megfelelője a mongolban *-d*-vel volna (vö. GOMBOCZ NYK. 35 : 272. kk., BTürkL. 167. k.).

2. Köztör. *a* ~ csuv. *y*, mong. *i*, *ü*, *e*.

9. köztör. *taš* 'kő' | kirg. szag. kojB RADL. *tas* 'der stein' | jak. *täs* id.

~ csuvPAAS. *tšül* 'kő'.

~ mongSCHM. *čilaγun* 'kő, köves' | mongKhRAMST. *tš'ulāγ*, *tš'ulū* id. | kalmJÜ. *čilon* id. | burjPODG. *čulün* id. | mandzsuIW. *coló*.*)

Már itt szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy különösen a mandzsu-tunguz nyelvjárások vokalizmusát egyelőre teljes homály fedi. Ehhez a kérdéshez majd csak a tunguz nyelvjárások felkutatása s a mandzsu köznyelv bővebb ismerete után szólhatunk hozzá. Ezt egyelőre kénytelenek vagyunk teljesen figyelmen kívül hagyni.

10. köztör. *jaš* | tar. alt. tel. leb. küer. kún, krimi, kök-tör. ujj. oszm. azerb. csag. RADL. *jaš* 'die Träne (die in's Auge tretende Feuchtigkeit)' kaz. BÁL. *jäš* id.

~ csuvPAAS. *šul* : *kuš-šulə*, *kuš-šul* 'könny'.

~ mongSCHM. (88, e) *nilbusun* 'die Tränen' | khalPODG. *nülmüsü* id. | burjSPODG. *nölbösö* id. | burjNUPODG. *nölmögön* | burjTPODG. *nilmügün* id.

*) A tunguz alakokat l. NYK. 41 : 404; különösen kiemelendők az *e*-s és *i*-s alakok (*želo*, *dišillo*).

11. köztör. *sari* | kún *sari*, *sare*, *sarou* 'flavus, bilosum mutum' | oszmZENK. *sari* 'gelb, blond, bleich' | csagKÚNOS *sariy* | kazBÁL. *sarā*.

~ csuvPAAS. *šyr-* 'weiss werden, erbleichen', *šyrā* 'weiss'.

~ mongSCHM. *šira* 'gelb, die Magensäure, gastrische Unreinigkeit'; Kow. *šira*, *šara* 'jaune, la bile, acreté d'estomac'; *širayan* 'un peu jaune'; *šira-* 'jaunir'; *širya* 'isabelle, de couleur isabelle' | burjCASTR. *šara* | kalmJÜLG *šara* | mandzsUGAB. *šara-* 'weiss werden, bleichen'.

Vö. Gombocz BTürkL. 114. 1.

12. köztör. *san-* | oszm. krimi, kirk. RADL. *san-* 'denken, glauben, überlegen, voraussetzen' | oszm. csag. kún. kaz. kirk. alt. tel. leb. sor RADL. *sana-* 'denken, gedenken, sich erinnern, beabsichtigen, ehren' | baskKATAR. *hana-* 'считать, почитать' || jakBÖHTL. *sanā-* 'denken, meinen, für etwas halten'.

~ csuvPAAS. *syn-* 'wünschen, gönnen, wollen'.

~ mongKow. (II, 1459) *šinul* 'désir, désir ardent, passion; cupidité, avidité'; (II, 1458) *šinuyu* 'désirer ardemment, s'emporter pour, solliciter, exiger, se passioner pour, se livrer à, aimer, convoiter'.

A jelentésekből világosan kitűnik, hogy a mong. *sana-* 'penser, songer, réfléchir, délibérer, faire une idée, se souvenir de...' burjCASTR. *sana-*, *hana-* id., melyet Gombocz Z. (BTürkL. 120) a török alakokkal egybevet, újabb jövevényszó, s a szó eredeti mongol megfelelője *i*-vel van.

13. köztör. *bar* | csag. kturk. khívai, turkom. tar. kkir. kir. kún, kaz. kar. RADL. *bar* 'alle' | ujb. tel. alt. leb. szag. kojb. kacs. küer. sor RADL. *par* 'das Ganze, Alles' || jak. *bār* id.

~ csuvPAAS. *pyr*: *mān pyr* 'mindössze'.

~ mongSCHM. *būri* 'alles, das Ganze'.

14. köztör. *jalān* | csagRADL. *jalīn* 'die Flamme' | alt. küer. ujb. oszm. kar. *jalān* id. | soj.*) RADL. *jal* id.

~ csuvPAAS. *šylām* 'Flamme'.

~ mongSCHM. (96, a) *nüle* 'die Flamme', *nüledekü* 'flammen, lodern'.

*) RADLOFFNÁL (III. 153): Sojb. soj. Az első bizonyára sajtóhiba a kojb. helyett.

A csuvas szó eredetiségére kétségtelen bizonyíték a szóvégi *m* (vö. magy. *szám*, *gyom*; Gombocz BTürkL. 184. l.).

15. köztör. *tat* | oszmRADL. *dat-* 'schmecken, kosten, mit Vergnügen genießen, an etwas Geschmack finden; proben, versuchen; wohin geraten' | tarRADL. *tat* 'das Gefühl, die Empfindung'.*)

~ csuvPAAS. *tudā* 'íz'.

~ burjTPODG. *setxil* 'чубетбо'.

16. köztör. *saz* | kún *saz* 'lutum' | kazBÁL. csag. tar. kirg. kkirgRADL. *saz* 'der Sumpf, der Lehm auf der Salzsteppe' | baskPRÖHLE *hād* 'mocsár, nádas' | alt. tel. leb. sor, szag. kojb. kacs. küerRADL. *sas* 'der Sumpf'.

~ csuvPAAS. *šyr* 'Morast, Sumpf'.

~ mongSCHM. (354, a) *šiger****) 'der Koth, kothige Erde, der Morast'.

Vö. még magyar *sár*. Gombocz, BTürkL. 113. a mongKow. *šaruk* 'marc ou lie, résidu' szót egyezteti a török alakokkal. Lehet, hogy a szó ide tartozik. Bizonyos azonban, hogy ebben az esetben későbbi jövevény, s a régebbi, eredetibb megfelelő az idéztem *šiger* alak. Egész világosan e mellett szólnak mind az alaktani, mind a jelentéstani bizonyítékok.

Eredményünk tehát a következő:

1. török-mongol $*a_1$

köztör.	csuvas	mongol
<i>a</i>	<i>i</i>	<i>a</i>

2. török-mongol $*a_2$

köztör.	csuvas	mongol
<i>a</i>	<i>a > y</i>	<i>i, ü, e</i>

A török-mongol *a*-féle hangok egyéb csuvas képviselőiről, tekintettel az esetek csekély számára, csak a csuvas szótári anyag lehető teljes ismerete után lesz érdemes beszélni.

NÉMETH GYULA.

*) A többi köztör. alakokat l. NyK. 41 : 411.

**) A *g* eltűnéséről l. RAMSTEDT: Das Schriftmong. u. die Urgamundart. 21. l.